

In gesprek met orgelbouwer Hans van Rossum

‘De klank is de uitkomst van het totaal: het concept bepaalt hoe het gaat klinken’

In zijn atelier in Wijk en Aalburg praat ik met Hans van Rossum. Op zijn kaartje staat ‘Klavecimbel- en Orgelbouwer’. *Je bouwt ook klavecimbels?* “Dat klopt. In 1976 ben ik voor mezelf begonnen met het bouwen van klavecimbels. Ik woonde toen in Woudrichem. Het fijne is dat je klavecimbels helemaal zelf maakt met alle onderdelen, dat lukt met orgels niet. Maar ook bij orgels komt ontzettend veel kijken. In gedachten heb je een klank, je maakt een concept om die klank te creëren.’

JEUGD

Wetend dat zijn vader destijds organist was, is de vraag gerechtvaardigd of hij geboeid raakte door het orgel door de inspanningen van zijn vader. “Mijn vader was elektrotechnicus en daarnaast amateurorganist en zanger. Er is ooit sprake van geweest om beroepsmusicus te worden maar zijn moeder vond dat het maar bij een hobby moest blijven. Hij heeft les gehad van o.a. Rocus van Yperen en Jan Bonefaas, en zangles van de vrouw van Rocus van Yperen. Hij had een enorme orgelhobby en heeft ook zelf tweemaal een huisorgel gebouwd. Daarbij gebruikte hij vermoedelijk historische laden en pijpwerk en bouwde er zelf zo een orgeltje omheen. Hij is organist geweest in de gereformeerde kerken in Gorinchem en daarna van het Hervormde kerkje in Dalem, waar hij 25 jaar organist geweest is op het Mittenreither-orgel. Hij heeft in 1998 nog gespeeld op de Landelijke Orgeldag van *De Orgelvriend* ‘in en om Gorinchem’ toen ook ‘zijn’ kerk in het programma betrokken was.”

Wanneer begon jouw fascinatie?

“Ik was al jong geboeid en gefascineerd door het orgel als muziekinstrument. En ik denk dat ik zo’n zes, zeven jaar was toen ik in Sleuwijk in de vroegere Gereformeerde Kerk aan de dijk de toetsen mocht indrukken bij het stemmen. Daar stond een eenklaviers mechanisch orgel met zijkantbespeling. Toen ik zo’n tien jaar was, kocht mijn vader een tweeklaviers pedaalharmonium. Eerst heb ik toen les gehad van mijn vader; pas heel veel later bij o.a. Peter van Dijk.”

Had je toen al idee dat de orgelbouw je beroep moest worden?

“Beslist niet. In de schoolperiode vond ik zeilen veel leuker dan naar school gaan, dus dat hield me voornamelijk bezig. Het orgel heb ik daarbij nooit uit het oog verloren. Op de LTS heb ik toen met name de praktijkvakken gedaan, dat vond ik wel interessant. Dat kon ik misschien bij mijn interesse voor het orgel wel gebruiken.”

En speelde je toen al in de kerk?

“Ik speelde in de Johanneskerk in Gorinchem op het oude elektrische orgel toen ik 11 à 12 jaar was. In de Hervormde Kerk in Spijk heb ik een paar jaar gespeeld tot ik 15 jaar was en eigenlijk nog niet op de brommer mocht! Daarna in Hardinxveld (Gereformeerde Kerk, Blank-orgel) en Dalem. En sinds de restauratie van het orgel in de Lutherse Kerk in Heusden in 1993 speel ik daar tweemaal in de maand de dienst.”

IN DE ORGELBOUW

“In 1966, ik was maar net 17 jaar, ben ik bij Bas Blank terechtgekomen. Toen ben ik ook veel boeken gaan lezen, waaronder het bekende standaardwerk van Van Heurn. Alles wat los en vast te krijgen was, las ik. Ik vond toen ook dat de neobarok niet echt aansloot bij de traditionele orgelbouw, en stelde Bas Blank voor of we wat meer naar de oude orgels zouden gaan kijken, met misschien wel kopiëren als denkrichting.

Toen ik bij Bas Blank kwam, werkten wij met vijf man in de oude werkplaats in Utrecht aan de Havikstraat. Daar was destijds de vader van Bas Blank begonnen. Deze had in zijn jonge jaren eerst bij

WIM VAN DER ROS
(TEKST EN FOTO'S)

Laukhuff gewerkt en daarna bij Dekker in Goes. Daar heeft hij zijn vrouw leren kennen. Vlak voor WO II had hij bij Sanders gewerkt als meesterknecht en na de oorlog heeft hij het bedrijf van Sanders, inclusief de genoemde werkplaats in Utrecht, overgenomen. Bas heeft het bedrijf van zijn vader overgenomen in 1961 of 1962 nadat hij eerder een half jaar bij Busch in Herten had gewerkt in de pijpenmakerij.”

En kreeg je de ruimte om je eigen ideeën en inhoud te geven?

“Vrij snel stemde ik de recent gebouwde orgels zoals in Vinkeveen (onder advies van Jan Bonefaas), in Rotterdam (onder advies van Dirk Jansz. Zwart), Bussum (Geref.) en in Gorinchem (Grote Kerk). In 1967 ging de werkplaats van Utrecht naar Herwijnen in verband met de ruimte. Mijn eerste orgel dat ik intoneerde was in de zomer van 1967 in Ellecom (bij Dieren). Ook in dat jaar intoneerde ik een positiefje in de Hervormde Kerk van Oosterwijk (bij Leerdam).

De restauratie van Hasselt speelde zich af in onze verlovingstijd en rond het trouwen in 1968, toen heb ik heel wat tijd in die kerk doorgebracht.”

AUTODIDACT

Dus feitelijk puur als autodidact aan de slag gegaan?

“Dat klopt, en je leerde van de instrumenten die je onder handen had. Het was een wisselwerking waarbij ik ook dacht dat het anders kon. De tractuur destijds met de balansen e.d., dat speelde beroerd. Daarom zijn we al vroeg begonnen met staartklavieren. Zo zijn we ook met de windvoorziening gaan experimenteren: hoe kan het beter? In de jaren 1971-1973 hebben we bijvoorbeeld twee magazijnbalgen boven elkaar geplaatst om te onderzoeken hoe het beter kon. Daarna zijn we heel snel spaanbalgen gaan plaatsen. Zo heeft Aalten (1976) spaanbalgen en staartklavieren. Wanneer precies de eerste nieuwe spaanbalgen werden toegepast? Ik denk zo rond 1975.

Het orgel in Huizen (Goede Herderkerk, 1970, met Klaas Bolt als adviseur) had nog geen staartklavieren, wel dichtgesoldeerd pijpwerk. Wijk (Hervormde, 1972, onder advies van Willem Talsma) en Andel (Hervormde, 1972) hebben twee magazijnbalgen met één hoofdkanaal.

In Wassenaar in de Messiaskerk (1973, met Jan van Biezen) was geen plaats voor spaanbalgen, maar we hebben wel historiserend gewerkt naar een 17e-eeuws instrument. Dit was nog een overgang groeiend naar staartklavieren. Odijk (1974) had ook twee magazijnbalgen boven elkaar (kopie kast naar het orgel in Ried, 1711, advies Willem Talsma). Het dichtgesoldeerde pijpwerk hadden we in Noord-Duitsland gezien, dan blijft de stemming beter staan en dat is dus praktisch. In de jaren '75-'80 ging ik mee met orgelreizen met leerlingen van Nico van der Hooven van het Utrechts Conservatorium. Zo bezochten we onder meer Silbermann-orgels en gingen ook naar het

zuiden en oosten. Het contact met Peter van Dijk leidde tot de radio-uitzendingen via de KRO en de Wereldomroep met een diversiteit aan orgels uit heel veel windstreken. Ik zorgde er dan ter plaatse voor dat de orgels weer in orde waren en geschikt waren voor de opnamen.”

STEMMINGEN

“Over stemmingen gesproken: al in de vroege periode pasten we de 1/6-komma stemming (naar Van Biezen) toe. Waar men dit bij een orgel eerst niet zo welgevallig vond, werd dit later – zonder dat er aan de stemming gewijzigd werd – goed-gekeurd. Jan van Biezen had deze stemming zelf uitgerekend voordat hij wist dat ze al bestond (naar Valotti) en hij paste de stemming toe. Van Biezen was daarbij meer de wetenschapper, Klaas Bolt ging meer om met het gevoel en de klankkleur.

Willem Talsma, in 1972 adviseur in Wijk, had veel affiniteit met historische zaken, hij kon dat verklaren en had er een heel verhaal bij. Hij

heeft daar toen een Werckmeister-stemming geadviseerd.

Middentoon is het mooiste en alles wat daar dichtbij komt. Organisten zijn uitermate tevreden met deze stemmingen en het functioneert fantastisch in de liturgie, veel beter dan gelijkzwevend. Uitgangspunt is de muziekliteratuur. Je mag je in mijn ogen afvragen of laat 19^e, begin 20^e-eeuwse muziek wel geschikt is voor de liturgie ...

Burgsteinfurt is ook niet gelijkzwevend: Kirnberger III (met een reine tert). Men kiest bewust voor dit type instrument, dan hoort deze stemming er ook bij. Dat gold b.v. ook in Essen: in een moderne kerk met een modern front een Van Biezen 1/6-komma stemming.

Restauraties vinden altijd plaats in overleg met de RCE en de orgelad-

viseur, en bijna altijd is daarbij aan te tonen dat het orgel oorspronkelijk ook een niet gelijkzwevende stemming had, dus terug naar wat het was. En dat geeft nooit problemen. Overigens, ook in Esch zit een Van Biezen-stemming.

Zeerijp (1979-1980) kreeg een middentoonstemming, Woudrichem (1980) een Werckmeister III.

HET CONCEPT

Ook de hele manier van werken, de wind, de intonatie, de tractuur, het is een manier van denken. Het geeft een opener vorm van klank. Bij een gekne-

pen klank wordt de stemming eerder negatief ervaren.

Overigens hebben heel veel orgels in de zestiger jaren platen en plastic hulzen gekregen. Dat geeft een ongehoofde negatieve beïnvloeding van de klank. Een van de belangrijkste bewijzen is bijvoorbeeld Benschop, waar ook een plaat was toegepast op de lade. Nu hebben we deze gesponseld en de gaten in de sponsels in de oorspronkelijke maatvoering aangebracht en dat alleen al veroorzaakt een beter klankbeeld. De maatvoering van de tractuur beïnvloedt b.v. ook de snelheid waarmee je het ventiel opent. Zo neem je al direct resultaten waar en herken je een verbetering van het klankbeeld zonder veel aan het pijpwerk te moeten doen. De klank is de uitkomst van het totaal: het concept bepaalt hoe het gaat klinken.”

SAMENWERKING MET ORGELADVISEURS

Je werkt graag samen met diverse orgeladviseurs

“In het verleden werkte ik met o.a. Klaas Bolt, Willem Talsma en Jan van Biezen; recenter gebeurt dat met o.a. Peter van Dijk, Aart van Beek, Rogér van Dijk, Cees van der Poel en nu in Maastricht met Remy Syrier. De verhouding adviseur-orgelmaker is hier uniek; beider inbreng is beter voor het instrument. Dat is echt uniek en bijzonder in de geschiedenis. Peter van Dijk heb ik leren kennen als leerling van Nico van der Hooven bij een orgelreis in 1976. We heb-

ben toen hele discussies gevoerd. Jos Leussink deed toen de opnamen in de Elzas. Op een gegeven ogenblik zei hij: ‘ik ga mijn microfoon eens bij jullie houden’. Nico zocht veelal de instrumenten uit. Hij was een goed docent die ook zijn leerlingen zich breder liet oriënteren dan alleen maar waar je toevallig woont. Ook de wisselwerking tussen Peter en Jos was perfect. De intentie was om een gebied op de kaart te zet-

ten of orgelmakers eruit te lichten met inzicht in wat er in de loop van de geschiedenis is gebeurd. Jos vertelde over de geschiedenis van orgelbouwfamilies en de invloeden van orgelmakers op elkaar. Helaas is het programma de nek omgedraaid. De luisterdichtheid bleef gelijk ondanks dat het op slechtere tijdstippen werd geprogrammeerd. Het was een samenwerkingsverband van de KRO en de Wereldomroep. We hebben het tot eind negentiger jaren mogen invullen met orgels in o.a. de DDR rond Strahlsund in de serie van Mecklenburg.

De laatste orgelreis die ik met een klas heb meegemaakt, was zo’n 13 jaar geleden met Reitze Smits o.a. naar Burgsteinfurt.”

Interview

Koororgel Grote of St.-Barbarakerk
Culemborg in restauratie, oktober 2012.

Koororgel Culemborg,
blik op de lade.

Gerestaureerde orgelkast
Dorfskirche Saarn (D), 2009.

Gerestaureerde kast
kabinetorgel Sint-Servaas Maastricht.

Orgel Oud-katholieke Kerk
Zaandam, maart 2010.

Kabinetorgel Sint-Servaas in restauratie,
december 2012.

De kasten van Esch en kabinetorgel Vianen,
maart 2010.

Zaandam, binnenwerk tijdens restauratie.

Hoe kijk je aan tegen de vermindering van de subsidiemogelijkheden bij restauraties voor de orgelbouw?

“De BRIM werd een loterij. Het totaal beschikbare geld werd steeds minder. Dat heeft consequenties voor de orgelbouw en het door kunnen geven van de kennis van restauratie van historische instrumenten. De zorg voor de cultuur neemt vanuit de overheid helaas af. Zoals minister Plasterk dit destijds neerzette, dat was het begin van het aantasten van een stuk zorg voor ons cultureel erfgoed.”

PLUSSEN EN MINNEN

Wat zijn zo je teleurstellingen in de afgelopen jaren?

“Ik vond het bijvoorbeeld jammer dat men in Benschop ook wilde kunnen spelen op 440 Hz en dat leidde tot het aanbrengen van een transpositieklavier; dan moet je dus helaas wel gelijkzwevend stemmen. Overigens zijn er de afgelopen twintig jaar weinig concessies gedaan aan onze normen omdat de opdrachtgever dat wilde. Soms heeft de opdrachtgever andere klankwensen waarmee je dan in meer- of mindere mate moet instemmen. En het kwam ook wel eens voor dat je genoeg moest nemen met de huidige windvoorziening omdat het aanbrengen van nieuwe spaanbalgen er financieel niet aanzat. Maar dat biedt nog mogelijkheden voor de toekomst!”

En wat zijn je mooiste ervaringen?

“De mooiste? Telkens weer het laatste orgel. Dan ben je weer een stapje verder. Als er geen leerproces is tijdens het werk dan krijg je herhaling van zetten, dat is niet goed, dan moet je stoppen. Zeerijp was een heel belangrijke stap in mijn ontwikkeling. Met heel veel plezier heb ik daarna gewerkt aan b.v. Woudrichem. Daar zijn de ontwikkelingen zichtbaar. En bij de restauratie van Stralsund heb ik ook een veel breder inzicht gekregen in de 17^e-eeuwse orgelmakerij. Bij een restauratie ga ik per definitie terug naar het oorspronkelijke concept. Veranderen is veelal verslechteren. Verbouwen leidt tot minder zeg-

Het door de buurman Jos van Wijk gemaakte pictogram op de gevel van de werkplaats.

gingskracht in meubel, mechaniek, pijpwerk e.d. Bij restauraties in het verleden was vaak de smaak van het moment het uitgangspunt, niet het orgel zelf, en dat is zonde. Een reconstructie wordt feitelijk door het orgel zelf aangegeven. Daar moet je dus ook kennis van hebben. Soms kom je voor verrassingen te staan. Je moet in je denkwijze altijd vragend naar het instrument kijken, dat levert andere dingen op dan je misschien oorspronkelijk dacht. Altijd is het instrument leidend, wij zijn een toevallige passant met eigen belang, misschien wel met de vraag of dit economisch interessant is enzovoort.”

En het aanpassen van recente instrumenten?

“Ik zou mijn eigen instrumenten die ik in het recente verleden bouwde nu eventueel aanpassen naar wat ik nu beter weet. Je moet instrumenten muzikaler maken mits de kosten in overeenstemming zijn met het resultaat. De ontwikkelingen in de neobarok hebben geleid tot waar we nu zijn. De Nicolai in Utrecht betekende een keerpunt. Het werk van Marcussen was toen baanbrekend voor de Nederlandse orgelbouw! Ik

ben onderdeel van die ontwikkeling, ik ben in mijn ontwikkeling medeverantwoordelijk, en dan mag ik mijn eigen instrumenten op een verantwoorde manier wijzigen.”

Een lastige tijd nu?

“Economisch zit het nu tegen.

Kerksluitingen veroorzaken minder kansen voor de orgelmakerij, ook in het opdoen van ervaring en in de kennisoverdracht naar je ‘leerlingen’. Overigens is de collegiale kennisoverdracht nu beter dan veertig jaar geleden, toen moest het nog worden uitgevonden.

Als het aantal orgelmakers minder zou worden, hoeft dit niet te leiden tot kwaliteitsverlies. Misschien leidt het wel tot fusies van orgelmakers. Als leidinggevendende echte orgelmakers zijn, gaat het prima, niet als het managers zijn. De hoofdintentie is een bedrijf overeind houden, niet vanuit een eigen belang, maar vanuit het cultureel aspect met ook in het bijzonder de kennisoverdracht naar ‘de volgende generatie’. Overname, daar geloof ik wel in.”

PRACHTIGE RESULTATEN

De afgelopen jaren hebben we heel wat prachtige instrumenten de werkplaats van Hans van Rossum zien verlaten. Of dat nu de nieuwbouw van een huisorgel in Geldermalsen betrof of het nieuwe orgel in Saarn. Maar kijk ook naar de restauraties van Hilvarenbeek, Esch, Diessen of Benschop. Met zijn vakmanschap laat Hans van Rossum ook die instrumenten weer in oude glorie herleven.

Met dank aan Hans van Rossum voor de gastvrije ontvangsten in zijn werkplaats en in de diverse kerken tijdens de opbouw van zijn orgels. Zie ook www.rossumorgelbouw.nl.

